

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historica XIII (2013)

Jacek Laberschek

Polska Akademia Nauk

Na pograniczu krakowsko-opolskim. Częstochowa pod rządami Władysława Opolczyka

On the borderland of Krakow and Opole. Częstochowa under the rule of Vladislaus of Opole

Abstract

The first piece of information about Częstochowa dates back to 1220, that is the time when it was a small village located at the bottom of Jasna Góra on the edge of a settlement called Opole Mstowskie. Although thanks to the initiative of knights that ruled Częstochowa it became a parish village already before 1326, its development was slow because of its peripheral location near the border and, more importantly, the danger of brigand raids. A breakthrough in the development of Częstochowa occurred during the last years of the reign of Casimir III the Great and the rule of Duke Vladislaus of Opole in the years 1370–1391. King Casimir allowed incorporating the village under the German law in 1356 and after a few years proceeded with planting royal city Częstochowa near that settlement at the Warta River. After the death of the king, Duke Vladislaus of Opole took over the realization of this task, and finished it in 1377. The greatest merits of the Duke include bringing Pauline Fathers from Hungary and founding their monastery on Jasna Góra in 1382 as well as granting the monks with the painting of the Black Madonna two years later. Due to the fact that in that area of the Krakow land existed a large estate and significant endowment of the monastery of Canons Regular in Mstów, Duke Vladislaus had to make his donations to the Pauline Fathers from goods that were frequently far away from Częstochowa. Because of that, the endowment of the monastery was changed a couple of times and corrected by the Duke himself as well as by King Vladislaus Jagiello.

Key words: towns, Lesser Poland, Silesia, Casimir III the Great, Duke Vladislaus of Opole

Losy wybitnych jednostek od dawna wzbudzały zainteresowanie historyków. Do postaci szczególnie faworyzowanych przez badaczy należy książę opolski Władysław, prawnuk Władysława Łokietka po kądzieli. Powikłane, bogate w wydarzenia oraz pełne efektownych wzlotów i dramatycznych upadków życie księcia, samo w sobie stanowi materiał do opracowania arcyciekawej biografii, nic więc dziwnego, że inspirowało od dawna ludzi pióra. Osobie Władysława Opolczyka poświęcono dziesiątki, a może i setki, rozmaitych opracowań o różnym ciężarze gatunkowym,

począwszy od notek biograficznych w słownikach i encyklopediach, a skończywszy na kilku książkach¹. Podsumowując życiowe dokonania tego człowieka, historycy skupili się na uwydatnianiu zasług księcia na polu dyplomacji środkowoeuropejskiej², na uwzględnianiu jego działalności gospodarczej³, na akcentowaniu jego roli jako fundatora i dobrodzieja wielu kościołów i klasztorów⁴, w tym tej najbardziej doniosłej – fundacji jasnogórskiej w Częstochowie i w podkreślaniu słuszności jego decyzji o ofiarowaniu paulinom z Jasnej Góry cudownego obrazu Matki Bożej⁵, będącą przedmiotem szczególnego kultu Polaków od ponad 600 lat.

¹ E. Breiter, *Władysław książę opolski, pan na Wieluniu, Dobrzyniu, Kujawach, palatyn węgierski i wielkorządca Polski i Rusi. Zarys biograficzny*, Lwów 1889; S.A. Sroka, *Książę Władysław Opolczyk na Węgrzech. Studium z dziejów stosunków polsko-węgierskich*, Kraków 1996; *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2001; J. Sperka, *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą*, Katowice 2006; tenże, *Władysław książę opolski, wieluniński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330–8 lub 18 maja 1401)*, Kraków 2012; *Książę Władysław Opolczyk. Fundator klasztoru Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie*, red. M. Antoniewicz, J. Zbudniewek, Warszawa 2007.

² E. Jankowska, *Początki kariery dyplomatycznej księcia Władysława Opolczyka*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 1994, t. 7 i 8, s. 73–90; *Konflikt Władysława Opolczyka z Królestwem Polskim*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 1994, t. 9, s. 45–81; I. Panic, *Książę Władysław Opolczyk w otoczeniu Karola IV*, [w:] *Książę Władysław Opolczyk. Fundator...*, s. 309–324; S.A. Sroka, *Książę Władysław Opolczyk...*, s. 59–74.

³ A. Gilewicz, *Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372–1378*, [w:] *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1929, s. 71–105; J. Laberschek, *Zasięg i charakterystyka rządów Władysława Opolczyka w północno-zachodniej części ziemi krakowskiej 1370–1391*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie. Historia” 1985, z. 1, s. 7–29.

⁴ L. Wojciechowski, *Fundacje kościelne Władysława Opolczyka*, [w:] *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy...*, s. 31–95.

⁵ K. Pieradzka, *Fundacja klasztoru jasnogórskiego w Częstochowie w 1382 r.*, Kraków 1939; K. Szafraniec, *Z dziejów Jasnej Góry*, Warszawa 1980, s. 29–52; L. Wojciechowski, *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce. Fundacja – uposażenie – rozwój do około 1430 roku*, „Studia Claromontana” 1991, 11, s. 5–153; J. Zbudniewek, *Fundacje Opolczyka dla Paulinów*, [w:] *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy...*, s. 61–71; L. Wojciechowski, *Fundacja klasztoru jasnogórskiego*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego. Okres staropolski*, Częstochowa 2002, s. 147–163; J. Laberschek, *Uwagi w sprawie fundacji klasztoru jasnogórskiego*, [w:] tegoż, *Częstochowa i jej okolice w średniowieczu*, Kraków 2006, s. 87–99; J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj i dziś*, „Studia Claromontana” 2007, t. 25, s. 11–30; E. Śnieżyńska-Stolot, *Geneza, styl i historia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej*, „Folia Historiae Artium” 1973, t. 9, s. 5–43; Z. Rozanow, *Obraz Matki Bożej Częstochowskiej*, [w:] *Jasnogórska Gogurodzica 1382–1982*, red. J. Majdecki, Warszawa 1982, s. 155–185; A. Różycka-Bryzek, J. Gadomski, *Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej w świetle badań historii sztuki*, „Studia Claromontana” 1984, 5, s. 27–52; T. Grzybkowska, *Ikona Matki Boskiej Częstochowskiej. Od Andegawenów do Jagiellonów*, [w:] *Podług nieba i obyczaju polskiego. Studia z architektury, sztuki i kultury, ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, Warszawa 1988, s. 203–212; J. Golonka, J. Żmudziński, *Matka Boża Jasnogórska. Co wiemy o Cudownym Obrazie*, Jasna Góra–Częstochowa 2004; W. Kurpik, *Częstochowska Hodegetria*, Łódź–Pelplin 2008.

Władysławowi Opolczykowi niektórzy z historyków przypisują też lokowanie miasta Częstochowy⁶, jednak w tej sprawie nauka nie dysponuje dowodami na jego zaangażowanie w to dzieło, chociażby tak istotnym dokumentem jak akt lokacyjny miasta, ani jakimikolwiek przesłankami, świadczącymi o aktywności księcia na tym polu. Omawiając pokrótce stan źródeł do średniowiecznej Częstochowy należy wspomnieć nie tylko o zaginięciu aktu lokacyjnego miasta Częstochowy i innych przywilejów, ale także całego zasobu źródeł miejskich od końca XIV do połowy XVI wieku.

Aby poznać przyczyny zaginięcia większości źródeł do dziejów tylko tej jednej miejscowości, należałoby w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na szczególne położenie Częstochowy w średniowieczu i czasach późniejszych, a więc jej usytuowanie na rubieżach ziemi krakowskiej, przy granicach z księstwem siewierskim i księstwem opolskim oraz wynikające między innymi z tych geograficznych uwarunkowań zagrożenia, takie jak: napady obcych wojsk, penetracje łupieżczych band i przemarsze zarówno obcych armii, jak i własnych. To te czynniki, jak też różnego rodzaju klęski elementarne zapewne spowodowały przepadnięcie większości źródeł miejscowych. Wymownym świadectwem ustawicznych niepokojów na wspomnianym pograniczu były podejmowane co pewien czas działania ekspansywne i militarne książąt opolskich, chociażby wyprawa zbrojna Mieszka Otyłego z Konradem Mazowieckim w 1246 roku, zakończona przejściem na krótko grodu w Lelowie i okolic⁷, działania zbrojne Bolka I opolskiego przeciwko Władysławowi Łokietkowi w 1289, 1291⁸, pozyskanie przezeń połowy ziemi kłobuckiej na mocy układu w Krzywiniu w 1296 roku⁹, opanowanie ziemi wieluńskiej po 1306 roku¹⁰ i krótkotrwałe usadówienie się w Krakowie w 1312 roku w konsekwencji buntu wójta Alberta¹¹. Do tych ekspansywnych działań Mieszka Otyłego i Bolka I nawiązał w drugiej połowie XIV

⁶ S. Krakowski, *Stara Częstochowa. Studia nad genezą, ustrojem i strukturą ludnościową i gospodarczą Częstochowy (1220–1655)*, Częstochowa 1948, s. 44–46; tenże, *Dzieje Częstochowy od wieku XII do początków XIX*, [w:] *Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych*, red. S. Krakowski, Katowice 1964, s. 34; J. Braun, *Częstochowa. Urbanistyka i architektura*, Warszawa 1977, s. 16–18; J. Groch, *Miastotwórcza funkcja sanktuarium jasnogórskiego*, „Peregrinus Cracoviensis” 1996, z. 3, s. 206; M. Antoniewicz, *Narodziny miasta*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 1, Częstochowa 2002, s. 119–144.

⁷ *Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz*, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, [w:] MPH, seria 2, t. 5, Warszawa 1978, s. 81–82; Jan Długosz, *Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, lib. I–XII, Warszawa–Kraków 1964–2005 (dalej cytujemy: Długosz, *Annales*), lib. VII, s. 56; J. Rajman, *Mieszko II Otyły książę opolsko-raciborski (1239–1246)*, „Kwartalnik Historyczny” 1993, nr 100, s. 35; tenże, *Pogranicze Śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998, s. 180.

⁸ A. Kłodziński, *Bolesław I (zm. 1313), książę na Opolu*, [w:] PSB, t. 2, 1936, s. 267–269; J. Sperka, *Bolesław (1254/1258–1313)*, [w:] *Książęta i książęta Górnośląska*, red. A. Barciak, Katowice 1995, s. 26–29; J. Rajman, *Pogranicze...*, s. 184–186.

⁹ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 2, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1878, nr 745; T. Jurek, *Dziedzic Królestwa Polskiego książę głogowski Henryk (1274–1309)*, Poznań 1993, s. 32–35; J. Laberschek, *W czasach piastowskich i jagiellońskich*, [w:] *Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (do roku 1939)*, red. F. Kiryk, Kraków 1998, s. 98–99; J. Rajman, *Pogranicze...*, s. 186–187.

¹⁰ R. Rosin, *Ziemia wieluńska w XII–XVI w. Studia z dziejów osadnictwa*, Łódź 1961, s. 80–81.

¹¹ Długosz, *Annales*, lib. IX, s. 82–4; E. Długopolski, *Bunt wójta Alberta*, „Rocznik Krakowski” 1905, t. 7, s. 148–159, 171, 173–175, 177–183; J. Rajman, *Pogranicze...*, s. 188.

wieku Władysław, książę opolski, wnuk Bolka I, pozyskując w 1370 roku formie lenna od króla Ludwika Andegaweńskiego terytorium ziemi wieluńskiej z fragmentami ziemi sieradzkiej i krakowskiej z Krzepicami, Kłobuckiem, Częstochową, Olsztynem i Bobolicami¹².

Zdecydowanie niszczyielski charakter posiadały oczywiście napady łupieżcze i wyprawy rozbójnicze band rabusiów, dokonywane m.in. z terenów Śląska Opolskiego, których celem było zawłaszczenie dobytku ludzi zamieszkujących przygraniczne rejony ziemi krakowskiej, a nierzadko też pogromy ludności i zabójstwa. Piętnastowieczne źródła odnotowują wiele takich rozbójniczych eskapad, chociażby: najazd gromady rabusi na Częstochowę w 1430 roku, połączony z napaścią na klasztor, rabunkiem i zniszczeniem obrazu Matki Bożej¹³, rozboje na pograniczu śląsko-małopolskim, inicjowane przez Mikołaja Kornicza Siestrzeńca z Jaroszowa w 1434 roku¹⁴, napaść łupieżczą na Kłobuck śląskiej szlachty, dowodzonej przez Jerzego Stosza w 1436 roku¹⁵, zamordowanie przez rozbójników ze Śląska w 1447 roku podczaszego krakowskiego Świętopełka z Zawady, odbywającego wówczas łowy¹⁶, splądrowanie i doszczętne spalenie przez Janusza, księcia oświęcimskiego, w 1457 roku miasta Kłobucka¹⁷, najazd Czechów pod wodzą Ścibora Towaczowskiego w 1466 roku, podczas którego napastnicy obrabowali Częstochowę i klasztor, oraz najazd księcia opolskiego Mikołaja w 1474 roku, kiedy to nauczona doświadczeniem

¹² *Kronika Jana z Czarnkowa*, wyd. J. Szlachtowski, [w:] MPH, t. 2, Lwów 1872, s. 645, 735–736; J. Laberschek, *Zasięg i charakterystyka rządów Władysława...*, s. 7–29; tenże, *Potencjał obronny ziemi wieluńskiej i fragmentów ziemi krakowskiej i sieradzkiej pod rządami księcia Władysława Opolczyka 1370–1391*, [w:] *Między północą a południem. Sieradzkie i wieluńskie w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. T.J. Horbach i L. Kajzer, Sieradz 1993, s. 129–143; J. Rajman, *Pogranicze...*, s. 195; M. Antoniewicz, *Podstawy i zakres władzy księcia Władysława II opolskiego w ziemi wieluńskiej oraz północno-zachodniej Małopolsce*, [w:] *Książę Władysław Opolczyk. Fundator...*, s. 195–246.

¹³ Długosz, *Annales*, lib. XI, 1413–1430, s. 284–285; A. Prochaska, *Napad husytów na Częstochowę w 1430 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 1907, 21, s. 309–320; P. Bilnik, *Napad „Husytów” na Jasną Górę. Fakty, konteksty – legenda*, „Studia Claromontana” 1995, 15, s. 277–324; tenże, *Napad na Klasztor Jasnogórski*, „Almanach Częstochowy” 2000, nr 15, s. 45–54; J. Rajman, *Pogranicze...*, s. 201; J. Sperka, *Nieznane fakty dotyczące napadu na klasztor Paulinów w Częstochowie w 1430 roku*, (Średniowiecze Polskie i Powszechnie, t. 5), Katowice 2009, s. 152–176.

¹⁴ *Kilka przyczynów do działalności Mikołaja Kornicza Siestrzeńca*, wyd. W. Semkowicz, „Kwartalnik Historyczny” 1910, 24, s. 532–536; A. Kamiński, *Mikołaj z Jaroszowa zw. Kornicz lub Siestrzeniec*, [w:] PSB, t. 21, 1986, s. 111–112; M. Antoniewicz, *Mikołaj Kornicz Siestrzeniec sławny burgrabia będziński*, Katowice 1987, s. 76, 100–112; J. Rajman, *Pogranicze...*, s. 202.

¹⁵ Długosz, *Annales*, lib. XI i XII, s. 167; J. Laberschek, *W czasach piastowskich i jagiellońskich...*, s. 158.

¹⁶ Długosz, *Annales*, lib. XII, s. 55; A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka w XV wieku. Magnifici et generosi*, Łódź 1998, s. 281; J. Laberschek, *Mikołajewice*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu* (dalej cytujemy: SHGK), cz. 4, z. 3, Kraków 2011, s. 466–468.

¹⁷ Długosz, *Annales*, lib. XII, s. 285; J. Laberschek, *W czasach piastowskich i jagiellońskich...*, s. 158; T. Grabarczyk, T. Nowak, *Dzieje polityczne Wielunia (do 1580 roku)*, [w:] *Wieluń. Monografia miasta*, red. A. Szymczak, t. 1, Łódź–Wieluń 2011, s. 65–66.

ludność Kłobucka stawiała napastnikom czynny i skuteczny opór, chroniąc się za obwarowaniami miejskimi¹⁸.

Mimo utrzymywania się licznych zagrożeń i niebezpieczeństw, zarówno ze strony ówczesnie żyjących ludzi, traktujących nierzadko rabunek jako coś naturalnego, źródło normalnego zarobkowania i bogacenia się, jak też ze strony nieokiełznanych sił przyrody, świata dzikich zwierząt i nieprzewidywalnych zmian w pogodzie panujący na tym terytorium władcy nie poddawali się przeciwnościom losu, nie zniechęcali się pod wpływem trudności, niesprzyjających okoliczności, i na przekór wszystkiemu prowadzili działania na rzecz poprawy bezpieczeństwa, podejmowali inicjatywy gospodarcze i osadnicze. Jeszcze być może za panowania w ziemi krakowskiej Leszka Białego (1202–1227) wzniesiono gród w Kłobucku, będący jednocześnie siedzibą łowczego krakowskiego i ośrodkiem administracji lasów książęcych, jak też obiektem strzegącym szlaku komunikacyjnego łączącego Kraków z Wielkopolską i Śląskiem¹⁹. Podobne działania podejmował król Kazimierz Wielki w czasie swych rządów, wznosząc silną warownię Olsztyn oraz zamek Krzepice²⁰. Do bezpieczeństwa na tym terenie przywiązywał również ogromną wagę książę Władysław Opolski, pod którego auspicjami 29 IV 1384 roku 22 miasta z księstwa opolskiego i pozyskanych ziem, w tym Wieluń, Brzeźnica, Ostrzeszów, Krzepice, Częstochowa, Kłobuck i Bolesławiec, zawarły układ dla zachowania pokoju i przeciwdziałania grabieżom i rozbojom, co niewątpliwie stanowiło konsekwencję nasilenia się działań rabusi i włóczących się oddziałów rycerskich w okresie wojny domowej w Wielkopolsce w latach 1382–1385²¹.

Na krótkie omówienie zasługują też te przedsięwzięcia władców, które miały na względzie rozwój gospodarczy opisywanego terytorium, a zatem rozmaite akcje osadnicze, mające na celu powiększenie i zagęszczenie liczby osad oraz prowadzące do wzrostu zaludnienia na tym z rzadka zasiedlonym i prawie niezamieszkanym terenie. Zapoczątkował je panujący w latach 1243–1279 książę Bolesław Wstydlivy, zakładając miasto Mstów w 1278 roku oraz przypuszczalnie miasta Lelów i Kłobuck²². Owocne i przełomowe były zarówno rządy króla Kazimierza Wielkiego w la-

¹⁸ Długosz, *Annales*, lib. XII, s. 148, 344; J. Laberschek, *Częstochowa i jej okolice w średniowieczu...*, s. 53–4; tenże, *W czasach piastowskich i jagiellońskich...*, s. 158; J. Rajman, *Pogranicze...*, s. 211, 214.

¹⁹ J. Laberschek, *W czasach piastowskich i jagiellońskich...*, s. 94–98.

²⁰ MPH t. 2, s. 625; Długosz, *Annales*, lib. IX, s. 324; J. Laberschek, *Krzepice zamek i starostwo*, [w:] SHGK, cz. 3, s. 211–216; tenże, *Nieznane karty z przeszłości zamku Olsztyn i starostwa olsztyńskiego (wiek XIII–XV)*, [w:] *Częstochowa i jej okolice...*, s. 150–151; tenże, *Bezpośrednie zaplecze gospodarcze zamków województwa krakowskiego do połowy XVI wieku*, [w:] *Historia vero testis temporum. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70. Rocznicę urodzin*, Kraków 2008, s. 459–476; M. Antoniewicz, *Zamki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej*, Kielce 1998, s. 29–32; K. Nabiałek, *Zamek Olsztyn w państwie polskim za Jagiellonów (od 1391 do I połowy XVI wieku)*, (*Średniowiecze Polskie i Powszechne*, t. 3), Katowice, 2004, s. 159–161.

²¹ J. Łojko, *Wojna domowa w Wielkopolsce w latach 1382–1385*, [w:] *Gniezno. Studia i materiały historyczne*, t. 2, red. J. Topolski, Warszawa–Poznań 1987, s. 69–97.

²² *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński (dalej cytujemy: KMP.), t. 1–4, Kraków 1886–1905; t. 2, nr 485; J. Laberschek, *Średniowieczny Mstów*, [w:] *Częstochowa i jej okolice...*, s. 140–141; tenże, *Rola średniowiecznego Lelowa jako rezydencji panującego, ośro-*

tach 1333–1370, jak też księcia Władysława Opolczyka w latach 1370–1391. Wśród zasług ostatniego Piasta na tronie polskim należy wymienić zezwolenie na lokację rycerskiej wsi Łobodno koło Kłobucka w 1344 roku, wsi rycerskich Częstochowy i Kawodrzy w 1356 roku, lokację na prawie niemieckim wsi królewskich: Rudniki w 1349 roku, Siedlec w 1354 roku, Wyczerpy w 1356 roku, Miedźno w 1364 roku, oraz wsi Rększowice i Rębielice w 1369 roku²³. Temu władcy należałoby też przypisać założenie kuźnicy koło Kocina nad Trzebką, lewym dopływem Warty, która po paru latach funkcjonowania opustoszała²⁴. Najbardziej eksponowanymi przedsięwzięciami wspomnianego władcy były: translacja miast Kłobucka i Lelowa we wcześniejszym okresie panowania władcy, lokacja miasta Krzepic, przeprowadzona około 1364 roku, miasta Przyrowa w 1369 roku, Żarek w tym samym czasie, i wedle wszelkiego prawdopodobieństwa lokacja miasta Częstochowy przed 1362 rokiem²⁵, wreszcie ufundowanie z końcem panowania, a więc przed 1371 rokiem, kościoła w tym mieście pod wezwaniem św. Zygmunta. W tej opinii o założeniu miasta Częstochowy przez króla Kazimierza, a zatem wystawieniu przez niego aktu lokacyjnego, nie jestem oryginalny, skoro już przed kilkudziesięciu laty wydawca dokumentów paulińskich, ksiądz Jan Fijałek, głosił ten pogląd²⁶. Opowiada się za nim też ksiądz Czesław Skowron, jak też ostatnio Karol Nabiałek²⁷.

Badacze głoszący ten pogląd, w tym i piszący te słowa, wspierają się dokumentem z 1384 roku Bartłomieja biskupa Lucery we Włoszech, rejestrującym spór biskupów krakowskich, tj. Zawiszy z Kurozwęk, zmarłego 12 I 1382 roku, a potem jego następcy Jana Radlicy, z klasztorem mstowskim o dziesięciny z nowizn miasta Częstochowy²⁸. Do konfliktu mogło dojść najpóźniej w 1381 roku, już po okresie długotrwałej wolnizny dla mieszczan częstochowskich, która w przypadku miasta zakładanego w terenie niezasiedlonym, wynosiła nie mniej niż 20 lat. O słuszności

ka dóbr monarszych i powiatu sądowego, „Teki Krakowskie”, 1, Kraków 1994, s. 54; tenże, *Lelów-Staromieście*, [w:] SHGK, cz. 3, s. 523–526; tenże, *W czasach piastowskich i jagiellońskich...*, s. 107.

²³ *Zbiór dokumentów zakonu oo. Paulinów w Polsce*, wyd. J. Fijałek, z. 1: 1328–1464 (dalej cytujemy: ZDP 1), Kraków 1938, nr 3, 135; *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. S. Kuraś i I. Sułkowska-Kurasiowa, 1–8, (dalej cytujemy: ZDM) Wrocław 1962–1975; 1, nr 56, 113, 134 oraz 4, nr 1004; AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego XLVI 42 – Inwentarz starostwa olsztyńskiego z 1631 r., k. 69v-70r, 92r-v; J. Laberschek, *Początki Częstochowy na tle stosunków osadniczych*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta...*, s. 113–115.

²⁴ W 1373 pozostałość po tej kuźnicy w Kocinie nosiła nazwę Kuźniczysko (ZDM 4, nr 1020).

²⁵ J. Laberschek, *W czasach piastowskich i jagiellońskich...*, s. 104–108; tenże, *Rola średniowiecznego Lelowa...*, s. 54; tenże, *Komorów*, SHGK, cz. 2, s. 729–730; tenże, *Początki miasta Żarki i pierwszy wiek jego istnienia*, „Studia Historyczne” 1986, 29, z. 3, s. 329–345; tenże, *Częstochowski zespół osadniczy*, [w:] *Częstochowa i jej okolice...*, s. 30–33; F. Sikora, *Krzepice miasto*, [w:] SHGK, cz. 3, s. 210; KMp. 1, nr 302.

²⁶ ZDP 1, nr 3, przyp. 2.

²⁷ T. Kos (Cz. Skowron), *Fundacja klasztoru jasnogórskiego w świetle nowej interpretacji źródeł*, Kraków 2002, s. 15; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie od XIV do połowy XVII wieku*, Kraków 2012, s. 80–86.

²⁸ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, wyd. S. Kuraś, cz. 1–2, Lublin 1965 (dalej cytujemy: ZDK), 1, nr 88.

tej tezy świadczy też przytoczony wyżej dokument Kazimierza Wielkiego z 1356 roku, zezwalający na lokowanie na prawie średzkim istniejącej już wsi rycerskiej Częstochowy i nowej wsi rycerskiej Rybnej (Kawodrzy), przyznający ich mieszkańcom właśnie 20 lat wolnizny²⁹, niewymieniający – co istotne – leżącego w pobliżu miasta. Skoro wymiar wolnizny w przypadku lokowania dwóch wsi, w tym jednej istniejącej już od dłuższego czasu, był tak wysoki – wręcz maksymalny – to jak wysoki mógł być dla lokowanego w sąsiedztwie nowego miasta. Trzeba również uwzględnić fakt, iż zorganizowanie nowego ośrodka miejskiego w trudnym, niedostępnym i podmokłym terenie, w rozlewiskach rzeki Warty i Żarnowej, czyli Stradomki, a tak było w przypadku Częstochowy, nie tylko wymagało dużych sił i środków, ale także odpowiedniego czasu na uzdatnienie gruntu pod budowę domów i zagospodarowanie się, a to mogła zapewnić właśnie długotrwała wolnizna od świadczeń, sięgająca nie mniej niż 20 lat. Wiele czasu musiało też upłynąć, zanim całą przestrzeń miejską Częstochowy, liczącą według Jerzego Rajmana 73 łany, 25 przymiarków i 11 niw³⁰, zdołano należycie zagospodarować, a więc zamienić istniejące nieużytki na pola uprawne, łąki i ogrody miejskie. W świetle tych uwag moment wystawienia aktu lokacyjnego miasta można umieszczać w przedziale lat 1357–1361, co odpowiada późnemu okresowi panowania Kazimierza Wielkiego, i w tym właśnie władcy należałoby upatrywać założyciela i budowniczego miasta.

Nie mniej istotną przesłanką dla podtrzymywania tej tezy jest wezwanie, czyli patrocinium, najstarszego kościoła miejskiego w Częstochowie, poświęcone królowi burgundzkiemu, męczennikowi, św. Zygmuntovi³¹, które bez wątpienia może być przypisywane fundatorowi kościoła, a tym był wedle wszelkiego prawdopodobieństwa, król Kazimierz Wielki. W opinii wielu mediewistów, w tym historyka Karola Nabiałka, autora wspomnianej pracy o starostwie olsztyńskim, król był krzewicielem kultu tego świętego w Polsce, czego najważniejszym świadectwem jest herma i zarazem relikwiarz, znajdujący się w skarbcu katedry w Płocku, mieszczący część czaszki tego świętego, ufundowany i zamówiony przez monarchę u złotników krakowskich lub akwizgrańskich z napisem wymieniającym króla Kazimierza jako fundatora dzieła³². Jak bardzo król był zaangażowany w propagowanie kultu tego świętego, świadczy też fakt, iż będąc już śmiertelnie chorym, złożył w Koprzywnicy ślubowanie, iż odbuduje zrujnowaną katedrę płocką, mieszczącą relikwie św. Zygmunta i zapisał wikariuszom tejsze świątyni kwartę, tj. każdemu wieczyście pół grosza dziennie³³.

²⁹ ZDP 1, nr 3.

³⁰ J. Rajman, *Rozwój miasta do połowy XVII wieku*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru...*, s. 174.

³¹ Jan Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis* (dalej cytujemy: DLb), t. 1–3, wyd. Przeździecki, Kraków 1863–1864; t. 2, s. 220.

³² A. Bochnak, J. Pagaczewski, *Dary złotnicze Kazimierza Wielkiego dla kościołów polskich*, „Rocznik Krakowski” 1934, t. 25, s. 34–89; K. Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie...*, s. 86. Innego zdania jest M. Antoniewicz, który w rozprawie: *Narodziny miasta*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru...*, s. 136–137, uznaje Władysława Opolczyka za propagatora kultu św. Zygmunta.

³³ *Kronika Jana z Czarnkowa...*, s. 633; W. Drelicharz, „*Filiatra Sancti Sigismundi*”. *Z badań nad podaniami genealogicznymi w dziejopisarstwie wieków średnich*, [w:] *Cracovia – Po-*

Słuszność powyższych stwierdzeń można też uzasadnić bardzo wczesnymi wzmiankami o wspomnianym kościele miejskim w Częstochowie, który był pierwotnie filialnym w stosunku do kościoła parafialnego Najświętszej Marii Panny na Jasnej Górze we wsi Częstochowie. Ta najstarsza, wymieniająca kościół filialny w Nowej Częstochowie, pochodzi z 22 VI 1382 roku, a kolejna, rejestrująca kościół filialny w mieście Częstochowie, z 9 VIII tego roku³⁴. Tylko 12 lat dzieli te wzmianki od ostatniego roku panowania króla Kazimierza Wielkiego. Jeśli chodzi o samo wezwanie, to notuje je Jan Długosz w *Liber beneficiorum Dioecesis Cracoviensis* – dziele powstałym w latach 1470–1480³⁵.

W porównaniu do zasług króla Kazimierza Wielkiego dokonania księcia Władysława Opolczyka mogą się wydawać dużo skromniejsze, jednak to jego dzieło, jakim była fundacja klasztoru jasnogórskiego i ofiarowanie paulinom cudownego obrazu Matki Bożej, zapisało się na trwale w pamięci potomnych, a sam obraz stał się przedmiotem powszechnego kultu Polaków. Choć w zamierzeniu księcia te działania miały tylko uświetnić i umocnić jego osobiste rządy na pograniczu śląsko-małopolskim, to jednak w ostatecznym rezultacie przyćmiły wszystkie dotychczasowe osiągnięcia poprzedników. Dziś Jasna Góra jest narodowym Sanktuarium Maryjnym, ośrodkiem moralno-religijnej odnowy dla rzesz przybyszów z całego katolickiego świata.

Prezentując dorobek Opolczyka, należałoby zacząć od jego zasług na polu osadnictwa. Księciu zawdzięcza swe powstanie i dalszy rozwój wieś Kocin, która otrzymała przywilej na sołectwo w 1373 roku, wieś Ostrowy, lokowana na surowym korzeniu w 1383 roku oraz wieś Bukowno, obdarowana przywilejem na sołectwo w 1384 roku³⁶. Dziełem tego władcy były też dwie okoliczne kuźnice, z których ta leżąca bliżej miasta Częstochowy nad rzeką Żarnową, czyli Stradomką, stała się w 1377 roku przedmiotem nadania w dziedziczne użytkowanie dla braci Jaśka i Niczka, a w 1382 roku stała się za sprawą księcia wieczystą darowizną dla klasztoru paulinów na Jasnej Górze³⁷, natomiast ta leżąca dalej, a mianowicie nad rzeką Kostrzyną, dopływem Liswarty, została założona przez Jana Pasternaka, na mocy książęcego przywileju z 1374 roku, a później funkcjonowała pod nazwą Kuźnicy Herbołtowskiej względnie Kuźnicy Panki³⁸. Z działań, które książę podjął, a które nie doczekały się realizacji, należałoby tylko wymienić lokację wsi Rosgonichowo w 1383 roku³⁹.

lonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej, Kraków 1995, s. 489, przyp. 103.

³⁴ ZDP 1, nr 12, 13.

³⁵ DLb 2, s. 220.

³⁶ ZDM 4, nr 1020, 1066; *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, cz. 2, wyd. J. Małeckiej, Warszawa 1964, s. 24; J. Laberschek, *Zasięg i charakterystyka rządów...*, s. 17–25; tenże, *Początki Częstochowy...*, s. 114.

³⁷ ZDP 1, nr 8, 13; J. Laberschek, *Kuźnica koło Częstochowy*, SHGK, cz. 3, s. 388–389; tenże, *Kuźnice żelazne w ziemi krakowskiej w średniowieczu*, „Teki Krakowskie”, 3, Kraków 1996, s. 101.

³⁸ J. Laberschek, *Kuźnica Herbołtowska*, SHGK, cz. 3, s. 385–386; tenże, *Kuźnice żelazne...*, s. 101.

³⁹ ZDP 1, nr 17; J. Laberschek, *Zasięg i charakterystyka rządów...*, s. 17–19.

Zdaniem dość licznej grupy historyków z Marcelim Antoniewiczem na czele, to właśnie Władysław Opolczyk był założycielem miasta Częstochowy. Za nim, jako bu-downicznym, mają przemawiać najwcześniejsze wzmianki o mieście, które przypadają na czas jego panowania, tj. na lata 1377, 1382–1385, 1387–1388, oraz właściwe i charakterystyczne dla księcia opolskiego motywy heraldyczne na najdawniejszej pieczęci miasta Częstochowy, a mianowicie orzeł śląski z rozpostartymi skrzydłami oraz lew. Wskazany historyk kwestionuje też długotrwałość procesu lokacyjnego w przypadku osad zakładanych na surowym korzeniu, a do takich zaliczało się miasto Częstochowa⁴⁰. Nie sądzę, aby te argumenty w dostateczny sposób uzasadniały tezę o wiodącej roli księcia w dziele założenia miasta. Najstarsze przekazy nie wskazują jednoznacznie, że do lokacji doszło po 1370 roku, symbolika herbu miasta, nawiązująca na najstarszych pieczęciach wyraźnie do osoby Opolczyka, może co najwyżej stanowić świadectwo sprawowania przezeń pełni władzy nad miastem i osobistego wkładu w dokończenie procesu lokacyjnego, a zwłaszcza działań na rzecz samorządu miejskiego. Czas przeznaczony na wybudowanie miasta od podstaw, w bardzo trudnych warunkach, nie mógł być w tych czasach zbyt krótki, a w przypadku Częstochowy trwać zaledwie kilka lat, tj. od 1373 do 1376 roku, jak sugeruje Marceł Antoniewicz, gdyż przedsięwzięcie to skończyłoby się całkowitym fiaskiem i marnotrawstwem sił i środków.

Nie zmienia to w niczym pozytywnego wizerunku księcia opolskiego jako wzorowego gospodarza i nie podważa jego zasług w dziele rozbudowy miasta Częstochowy oraz we wspieraniu i umacnianiu władz miejskich, samorządu i całej społeczności, na co posiadamy dowód w postaci listy świadków, dołączonej do dokumentu księcia z 1377 roku, wymieniającej imiennie 7 mieszczan częstochowskich⁴¹, oraz innego dokumentu tego władcy z 1385 roku wystawionego dla klasztoru jasnogórskiego, uwzględniającego istnienie komory celnej pod miastem, z której cło z nadania księcia pobierali pierwotnie rajcy, a także funkcjonowanie jatek mięsnych w mieście⁴², wreszcie dokumentu starosty olsztyńskiego Jerzego ze Zwozu z 1389 roku, wymieniającego w liście świadków podwójciego Suszka i mieszczanina Franczka⁴³.

Nie mniejszą zasługą Opolczyka było ustanowienie sprawnego zarządu na pozyskanych przezeń w 1370 roku terytoriach, w tym także w starostwie olsztyńskim, w którym władza administracyjna i sądowicza znalazła się w rękach starostów mianowanych przez Opolczyka. Tę sferę działalności księcia omawia wszechstronnie

⁴⁰ Zobacz przypis 6, a zwłaszcza prace M. Antoniewicza, *Narodziny miasta*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru...*, s. 133–138, a także, *Podstawy i zakres władzy księcia...*, [w:] *Księżę Władysław Opolczyk. Fundator...*, s. 241.

⁴¹ Są to: Hanek Gerlach, Janek Kaim, Mikołaj Kalisz, Stach Płachta, Franczek Franek, Bo-lesta i jego brat Niko (ZDP 1, nr 8).

⁴² ZDP 1, nr 18.

⁴³ ZDP 1, nr 29. W 1408 roku po raz pierwszy wymienieni są imiennie rajcy częstochowscy, tj. Wojciech Grochola, Marcin i inny Marcin krawiec (Archiwum Państwowe w Krakowie, Księgi grodzkie krakowskie 1a, k. 69v, 73v), a w 1418 roku przysięgli (ławnicy) z tego miasta: Jan Golanka, Święch, Malec, Wawrzyniec z Wierzbia, Mikołaj Czyż krawiec, Wojciech Flak, Szymon szewc, Andrzej Peczymłoto i Andrzej Neczek (tamże, Księgi sądu wyższego prawa miejskiego [niemieckiego], t. 8, s. 82).

i profesjonalnie Jerzy Sperka⁴⁴. W polityce społecznej i gospodarczej księcia szczególną rolę odgrywały także nadania na rzecz rycerstwa, mieszczaństwa i kościoła, zwłaszcza klasztorów. Miały one zapewnić mu stałe poparcie miejscowej elity świeckiej i duchownej oraz ugruntować na długi czas jego panowanie. Cel ten widać jasno i wyraźnie w darowiźnie dóbr, poczynionej przez księcia w 1379 roku na rzecz swego wiernego druha i zausznika Węgra Andrzeja Schony z Barlabas, obejmującej zamek i wieś Bobolice oraz wsie Ogorzelik, Tomiszowice, a także 2 młyny na rzece Zdów⁴⁵, czy we wspomnianych już nadaniach kuźnic w 1374 i 1377 roku⁴⁶, a także w nadaniu sadzawki między Libidzą a Kamykiem dla mieszczanina kłobuckiego Piotra Mijenki⁴⁷.

Choć żaden z historyków nie kwestionuje doniosłości wydarzeń, związanych z ufundowaniem przez Władysława Opolczyka w 1382 roku klasztoru paulinów na Jasnej Górze⁴⁸ i ofiarowaniem przezeń zakonnikom cudownego wizerunku Matki Bożej w 1384 roku⁴⁹, to utrzymują się wyraźne różnice zdań między badaczami, co do wielkości i wartości materialnej poczynionych dla zakonników nadań. Leszek Wojciechowski stara się dowieść, iż uposażenie zapoczątkowane nadaniem z 1382 i poprawione oraz uzupełnione nadaniem z 1385 roku było niezwykle hojne, skoro już na początku obejmowało znaczne dobra ziemskie w postaci wsi Stara Częstochowa i Kawodrza oraz folwarku w Starej Częstochowie, kuźnicy i stawu oraz dziesięciny snopowej z wymienionego folwarku i z 5 wsi w okręgu brzeźnickim, będących częścią uposażenia kanclerstwa sieradzkiego, dziesięciny zbożowej i słodowej z młynów książęcych w Częstochowie i Żarkach, dziesięciny miodowej z wyszczególnionych 6 wsi okręgu olsztyńskiego i 2 wsi okręgu wieluńskiego, a także dziesięciny pieniężnej z cła w Ostrzeszowie i Częstochowie⁵⁰. Co prawda uposażenie to wymagało pewnych korekt, ale nie ze względu na wielkość, bo w istocie rzeczy przedstawiało wysoką wartość szacunkową, lecz z uwagi na nierentowność, wynikającą ze znacznego oddalenia miejsc, z których pobierano świadczenia. Decyzją z 1385 roku książę zamienił więc dziesięcinę z odległego cła w Ostrzeszowie na czynsz z miasta Częstochowy, wynoszący 20 grzywień, a dziesięcinę miodową

⁴⁴ J. Sperka, *Urzednicy Władysława Opolczyka w księstwie wieluńskim (1370–1391). Spisy*, (Średniowiecze Polskie i Powszechnie, t. 3), Katowice 2004, s. 110–121; tenże, *Otoczenie Władysława Opolczyka...*, s. 65–72, 360–361; J. Laberschek, *Zasieg i charakterystyka...*, s. 14–16.

⁴⁵ ZDM 4, nr 1054; J. Laberschek, *Obrót nieruchomościami w Polsce średniowiecznej na przykładzie dóbr bobolickich*, [w:] tegoż, *Częstochowa i jej okolice...*, s. 163, 169; J. Sperka, *Andrzej Schony z Bobolic i Jan Schoff z Toplina. Z dziejów kariery i awansu rycerzy obcych w Polsce późnośredniowiecznej*, (Średniowiecze Polskie i Powszechnie, t. 4), Katowice 2007, s. 188–197; tenże, *Otoczenie Władysława Opolczyka...*, s. 178–184.

⁴⁶ ZDM 1, nr 144; ZDP 1, nr 8; J. Laberschek, *Kuźnice żelazne...*, s. 101.

⁴⁷ Kmp. 4, nr 1418.

⁴⁸ ZDP 1, nr 12, 13.

⁴⁹ P. Rydzynski (P. Risinius), *Historia pulchra et stupendis miraculis referta imaginis Mariae, quomodo et unde in Clarum Montem Czastochoviae et Olsztyn advenerit*, [w:] *Najstarsze historie o częstochowskim obrazie Panny Marii, XV i XVI wiek*, przeł. H. Kowalewicz, M. Kowalewiczowa, oprac. H. Kowalewicz, Warszawa 1983, s. 172.

⁵⁰ L. Wojciechowski, *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce...*, s. 125–127; tenże, *Fundacja klasztoru jasnogórskiego...*, s. 153–155; tenże, *Fundacje kościelne...*, s. 81–84.

z 8 wsi zamienił na stałą daninę miodową z wsi Rększowice oraz dodatkowo nadał klasztorowi wieś Grabówkę, 2 jatki mięsne w Częstochowie i winnicę koło Głogówka na Śląsku Opolskim⁵¹.

Zdaniem Leszka Wojciechowskiego uposażenie przyznane klasztorowi przez Opolczyka było zdecydowanie bardziej zasobne niż uposażenie nadane paulinom przez króla Władysława Jagiełłę w akcie refundacyjnym z 1393 roku. Badacz ten uważa, że paulini nic nie zyskiwali na przekazanych im wówczas dodatkowo wsiach Szarlejce i Lgocie, skoro równocześnie utracili aż 16 grzywien z czynszu z Częstochowy i zostali pozbawieni dziesięcin z młynów w Częstochowie i Żarkach, a nadanie kąta bartnego Jamiska tylko równoważyło dziesięcinę miodową z Rększowic⁵². Pogląd ten nie przekonuje. W swej analizie Wojciechowski zdaje się zapominać i nie brać pod uwagę aktywności drugiej strony w zabiegach o kształt i rozmiar nadań, zdaje się nie dostrzegać, że król w swych działaniach kierował się także sugestiami zakonników z Jasnej Góry, uwzględniał ich prośby i wskazówki, i w związku z powyższym należy przyjąć, że paulini mieli wpływ na taki a nie inny wymiar majątku klasztornego.

Rację ma niewątpliwie inny badacz, zajmujący się fundacją klasztoru jasnogórskiego, ksiądz Czesław Skowron, stwierdzając, że wartość dochodu z uposażenia królewskiego z 1393 roku wynosiła prawie 50 grzywien, a więc zdecydowanie przewyższała łączne książe nadania z lat 1382 i 1385, szacowane od 36 do 44 grzywien⁵³, natomiast myli się gdy podważa zasługi księcia w dziele sprowadzenia i osadzenia na Jasnej Górze klasztoru paulinów i przypisując je wyłącznie biskupowi krakowskiemu Janowi Radlicy⁵⁴. Już sam fakt, że źródła ówczesne całkowicie milczą o jakichkolwiek inicjatywach biskupa na tym polu, eliminuje tego dostojnika z kręgu postaci pretendujących do miana dobrodzieja klasztoru, czy wręcz fundatora.

W moim mniemaniu nie da się dłużej podtrzymać tezy o wielkiej hojności księcia dla paulinów w 1382 roku. Nadanie zakonnikom z Jasnej Góry wsi niebędącej jego własnością, co więcej, pozostającej w posiadaniu rycerstwa do 1443 roku, tj. Częstochowy, oraz ofiarowanie dziesięciny z dóbr brzeźnickich, należącej w istocie rzeczy do urzędu kanclerza sieradzkiego, świadczy nie tylko o zawłaszczeniu cudzej własności, ale także o iluzoryczności darowizny księżęcej i prowizoryczności działań⁵⁵. Należałoby jednak częściowo usprawiedliwić księżęcego fundatora i ofiarodawcę, wskazując na jego ograniczone możliwości i niewielkie pole manewru, wynikające z panujących na tym terenie stosunków własnościowych. Główną przeszkodą w realizacji większych przedsięwzięć fundacyjnych w tym rejonie ziemi krakowskiej była znacznych rozmiarów substancja majątkowa klasztoru kanoników regularnych w Mstowie, obejmująca swym zasięgiem w pewnym okresie historycznym wszystkie dziedziny w dolinie górnej Warty. Klasztor dysponował przede wszystkim prawem, pozyskanym od biskupów krakowskich jeszcze w XIII wieku, do przejmowania

⁵¹ L. Wojciechowski, *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce...*, s. 127–129; tenże, *Fundacja klasztoru jasnogórskiego...*, s. 155; tenże, *Fundacje kościelne...*, s. 84–85.

⁵² L. Wojciechowski, *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce...*, s. 129–131; tenże, *Fundacja klasztoru jasnogórskiego...*, s. 157.

⁵³ T. Kos (Cz. Skowron), *Fundacja Klasztoru Jasnogórskiego...*, s. 61–72, 79–81.

⁵⁴ Tamże, s. 28–53.

⁵⁵ J. Laberschek, *Uwagi w sprawie fundacji klasztoru jasnogórskiego...*, s. 94–99.

dziesięcin z nowo powstających osad w granicach własnych dóbr dziedzicznych⁵⁶. To z uwagi na ten stan rzeczy, a więc posiadanie przez klasztor mstowski u schyłku średniowiecza 11 miejscowości okolicznych i dziesięcin aż z 37 pobliskich miejscowości, w tym z wsi i miasta Częstochowy⁵⁷, książe miał skrepowane ręce i musiał naprędce, w sposób nie do końca przemyślany, sformować uposażenie zabezpieczające materialne podstawy bytowania klasztoru jasnogórskiego, dobierając świadczenia z wielu odległych od Częstochowy miejscowości.

Jak silny był status i pozycja klasztoru mstowskiego, niech świadczy fakt, że gdy w latach 1380–1381 biskup krakowski Zawisza z Kurozwęk przejął przysługującą mu dziesięcinę z nowin miasta Częstochowy, spotkał się z natychmiastowym sprzeciwem i protestem kanoników regularnych⁵⁸. To być może właśnie wtedy kanonicy podjęli decyzję o wykorzystaniu w procesie z tym biskupem, a potem jego następcą Janem Radlicą dokumentu biskupa Iwona z 1220 roku, zatwierdzającego ówczesne uposażenie klasztoru. Wprawdzie w archiwum klasztornym spoczywał oryginał tego dokumentu, nie był on jednak przydatny, gdyż uwzględniał stan osadnictwa z początków XIII wieku, tymczasem kanonikom zależało na wykazaniu swych praw do dziesięcin z osad istniejących na przełomie XIV i XV wieku, a tych było więcej niż dwa stulecia wcześniej, sporządzili więc kopię, tzw. rzekomy oryginał, z pewnymi uzupełnieniami, aktualizacjami, czyli interpolacjami⁵⁹, którym posłużyli się w procesach zarówno z biskupami krakowskimi pod koniec XIV stulecia, jak też z plebanem kościoła św. Zygmunta w Częstochowie w 1460 roku, a od momentu inkorporacji tego kościoła do klasztoru jasnogórskiego w 1474 roku, z prowincjałami i przeorami klasztoru jasnogórskiego⁶⁰. To właśnie ten rzekomy oryginał dokumentu Iwona skopiował Jan Długosz w *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*. Wydanie drukiem tej księgi w XIX wieku, a dokładnie w latach 1863–1864⁶¹, spowodowało, że na światło

⁵⁶ KMp. 2, nr 385; J. Laberschek, *Sieć osadnicza okolic Mstowa i Lelowa w I połowie XIII wieku. Problem granic opola mstowskiego*, „Studia Historyczne” 1991, 34, z. 4, s. 519.

⁵⁷ *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber Retaxationum)*, wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968, s. 344–345; najznaczniejszą posiadłością klasztorną było miasto Mstów (J. Laberschek, *Średniowieczny Mstów, [w:] tegoż, Częstochowa i jej okolice...*, s. 139–146).

⁵⁸ ZDK 1, nr 88; T. Kos (Cz. Skowron), *Fundacja Klasztoru...*, s. 15, 28–29, 43.

⁵⁹ J. Laberschek, *Sieć osadnicza...*, s. 518–523.

⁶⁰ ZDK 1, nr 88; w 1460 roku sąd komisaryczny oficjała rozstrzygnął spór między klasztorem mstowskim a plebanem w Częstochowie w ten sposób, że klasztorowi przyznał dziesięcinę pieniężną w wysokości 8 gr z 1 łanu z 6 łanów pustych w Małym Wierzchowisku, a także z 1 łanu kmiecego w: Wyczerpach, zajętego przez Mikołaja Kokoszkę, a plebanowi dziesięcinę snopową z ról dworskich w Małym Wierzchowisku i Wyczerpach (Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Acta officialatus Cracoviensis, t. 25, s. 109–111; S. Mizera, *Regesty dokumentów do dziejów parafii Mstów k. Częstochowy*, „Almanach Częstochowy” 2000, nr 15, s. 25); w roku 1474 Piotr z Chorzenic, pleban w Częstochowie, zrezygnował za zgodą króla Kazimierza Jagiellończyka ze swojej parafii na rzecz klasztoru paulinów na Jasnej Górze. Proboszczem został przeor Maciej (ZDP 2, nr 35–36); w 1516 roku sąd kościelny przysądził klasztorowi mstowskiemu w sporze z klasztorem paulinów z Częstochowy dziesięcinę z miasta Częstochowy, wsi Częstochówki, Grabówki, Krowodrzy, Kiedrzyzna, Wyczerp Wielkich, Wyczerp Małych oraz obydwu Wierzchowisk (tamże, nr 180).

⁶¹ DLb 3, s. 157–158.

dzienne i do obiegu naukowego nie trafił autentyk, lecz dokument interpolowany, noszący tylko datę 1220, w rzeczywistości oddający stan osadnictwa z przełomu XIV na XV wiek, wymieniający nie tylko osady istniejące w 1220 roku, ale także te powstałe później, jak Częstochówkę i Zawadę⁶². Wszystkie badania naukowe, które opierały się na tym dokumencie, biorące za dobrą monetę treści w nim zawarte, m.in. analizy Stefana Krakowskiego⁶³, są z gruntu błędne i zasługują na całkowite odrzucenie.

Tą dygresją staram się wykazać, w jak skomplikowanej sytuacji własnościowej i prawnej przyszło działać Opolczykowi, gdy zakładał i uposażał klasztor jasnogórski. Pierwotne uposażenie z 1382 roku niewątpliwie nie zaspokajało potrzeb zakonników, musiało się więc spotkać z uzasadnioną krytyką i żalami z ich strony. W tych okolicznościach książę uznał pretensje zakonników za uzasadnione, przyznał się do błędu i w ramach skruchy, dokonując swoistej ekspiacji, ofiarował w 1384 roku paulinom z Jasnej Góry cudowny obraz matki Bożej, a w rok później zmodyfikował i uzupełnił swe pierwotne nadanie.

W związku z licznymi kłopotami księcia rodzi się pytanie o zasadność lokalizacji klasztoru na górze zwanej Jasną Górą. Być może o wyborze miejsca zadecydowały walory obronne i krajobrazowe wzgórze oraz łatwy dostęp do źródła wody, usytuowanego po północnej stronie Jasnej Góry⁶⁴. Nie można też lekceważyć bezpośredniego wpływu otoczenia książęcego, a więc dworzan i rycerzy Opolczyka, na podjętą przez księcia decyzję, zwłaszcza braci Abła i Henryka Bielów z pobliskiego Bleszna, dla których fundacja jasnogórska łączyła się z własnym awansem i wzrostem znaczenia ich okolicznych siedzib⁶⁵.

Tymi kilkoma ogólnymi uwagami należałoby zakończyć nasze rozważania. Jeśli pozwoliły one rzucić nowe światło na niektóre nierozwiązane dotąd przez naukę sprawy, na budzące wątpliwości badaczy kwestie, uznamy nasze wywody za przydatne oraz wnoszące jakiś wkład w poznanie najstarszych dziejów miasta Częstochowy.

⁶² J. Laberschek, *Sieć osadnicza okolic Mstowa...*, s. 518–523.

⁶³ S. Krakowski, *Stara Częstochowa...*, s. 24–25.

⁶⁴ R.H. Bochenek, *Twierdza Jasna Góra*, Warszawa 1997, s. 28.

⁶⁵ J. Laberschek, *Bielowie herbu Ostoja i ich zamek w Blesznie na tle polityki obronnej panujących w drugiej połowie XIV wieku*, [w:] tegoż, *Częstochowa i jej okolice...*, s. 126–138.